

چلیپانویسی

کاوه تیموری

اشاره

اگر دبیران و مدرسان هنر بخواهند در تکمیل آموزش خوشنویسی گام‌هایی فراتر از کلاس بردارند یکی از مباحث مهمی که می‌توانند به آن بپردازند. آموزش چلیپانویسی و ذکر شیوه‌ها و شگردهای فنی آن است. آموزش چلیپانویسی در واقع تکمیل زنجیره آموزش خوشنویسی به شمار می‌آید، زیرا در بردارنده سطر نویسی و نگارش دو سطری با هم است. باید اضافه کرد که آشنایی دانش‌آموزان و هنرجویان با نگارش این قالب مهم در واقع گام نهادن آن‌ها در خوشنویسی حرفه‌ای است که مصداق آن قطعه‌نویسی است. در این مقاله گام‌های اولیه و مهم این شیوه بیان شده، به طوری که دبیران هنر و علاقه‌مندان، خود می‌توانند با افزودن نکات مورد نظر خویش آن را کامل کرده و مباحث آن را در کلاس مطرح سازند.

چلیپا در خوشنویسی یکی از قالب‌های شناخته شده برای نگارش است. در این قالب دو یا چهار مصرع و حتی بیشتر را به شکل مورب می‌نویسند. البته آنچه بیشتر و به شکل گسترده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد نگارش چهار مصرع مورب است. به‌طور معمول زاویه خط موربی که کرسی یا خط زمینه را تشکیل می‌دهد نسبت به خط افق و عمود نیمساز و زاویه نسبی آن 45° درجه است.

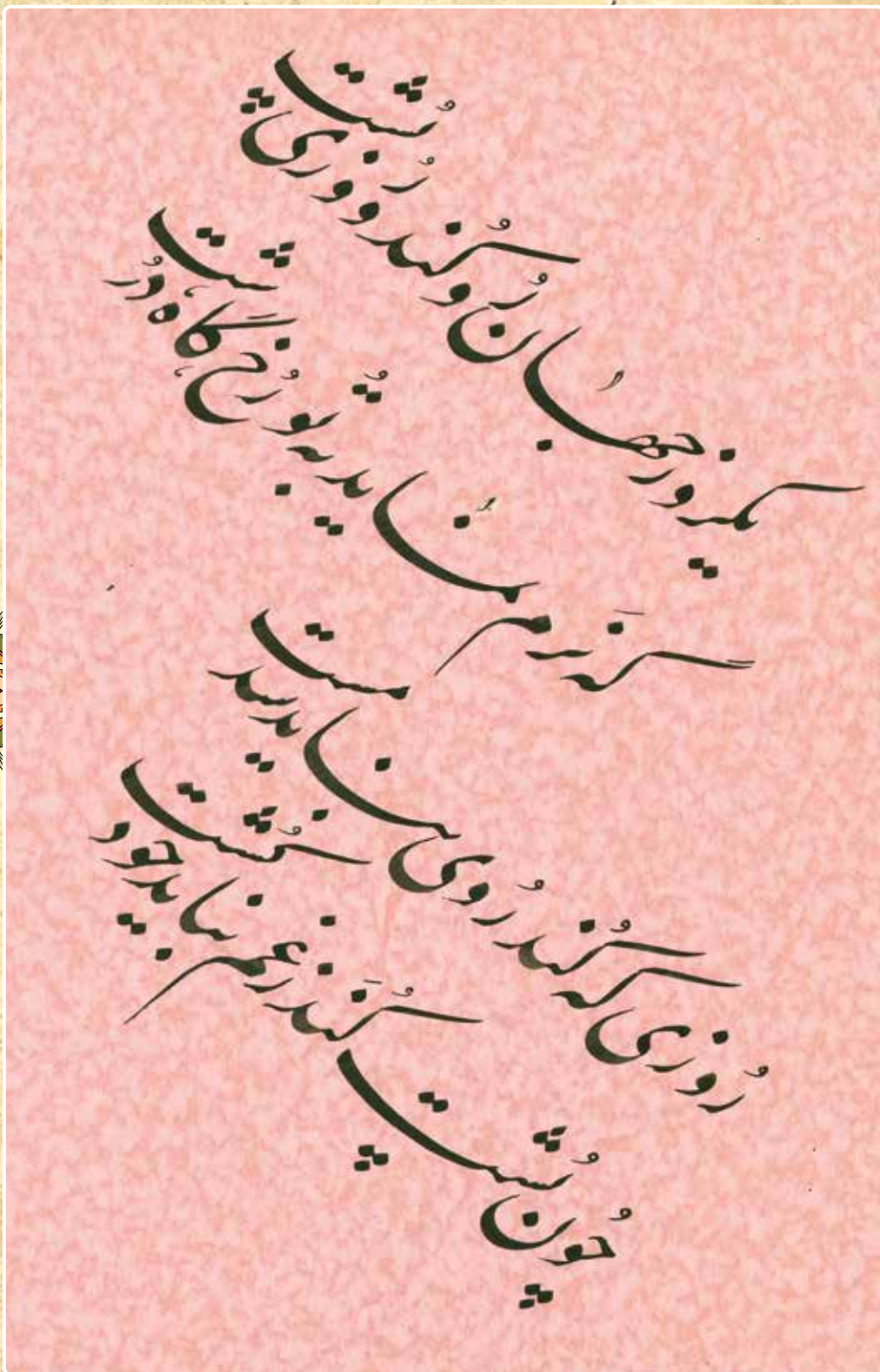

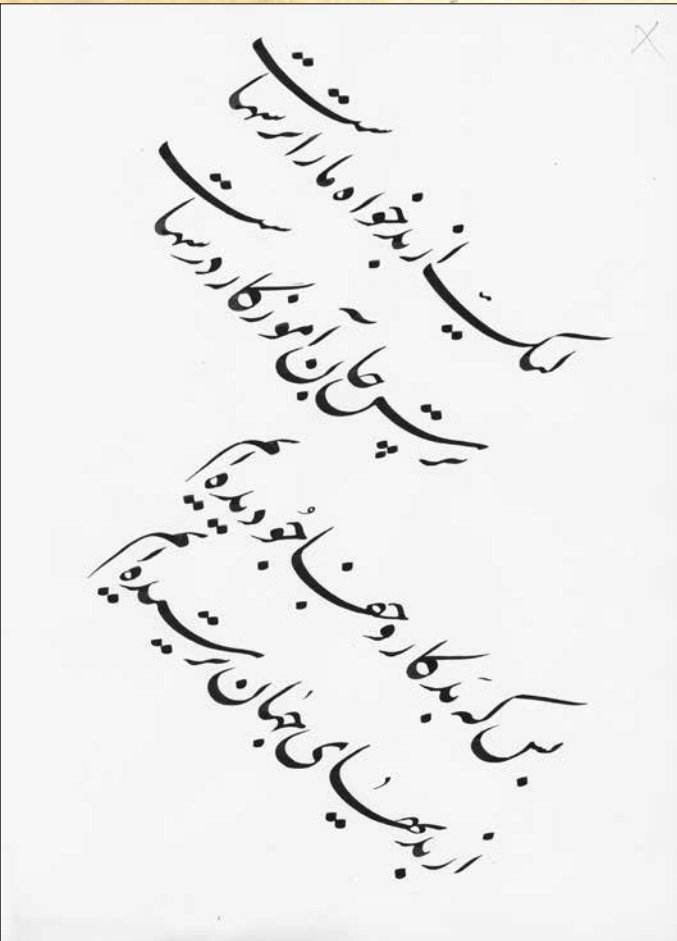
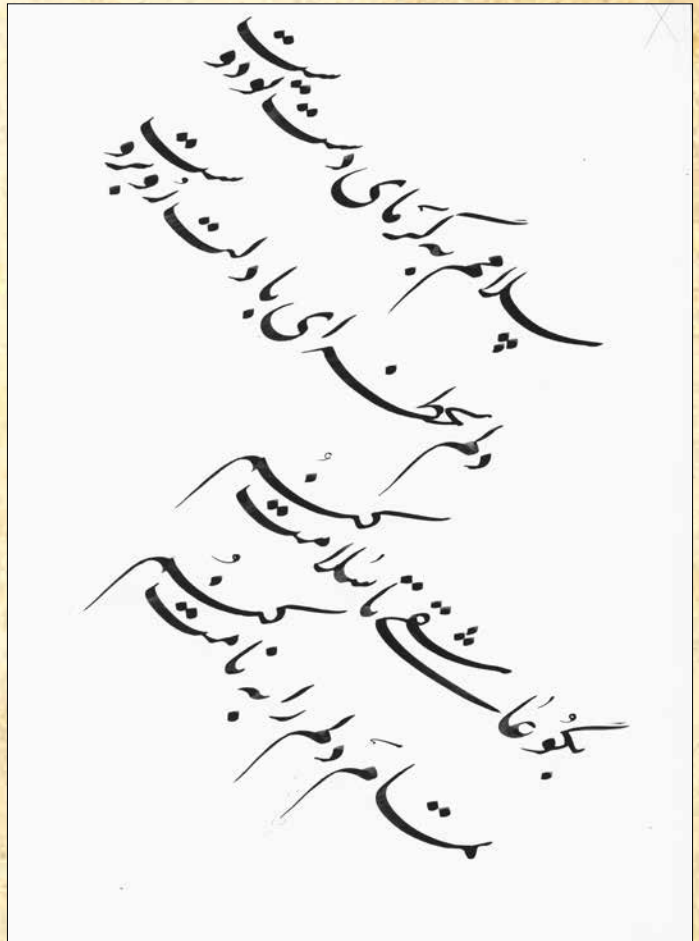
بدیهی است که این میزان درجه برای آغاز بحث در مورد چلیپانویسی است و تغییر زاویه و کم و زیاد کردن آن به سلیقه خوشنویس و اقتضای نگارش نیز بستگی دارد. چلیپانگاری فرصتی بسیار مغتنم است تا خوشنویس بتواند زیبایی‌های نهفته در حروف و کلمات را در فضای محدود کشف کند. به لحاظ نزدیک کردن موضوع یادآور می‌شویم. در سرودن رباعی نیز اهل ادب به این نکته قائل‌اند که چهار مصرع رباعی به لحاظ محدودیت به گونه‌ای است که شاعر باید بتواند بهترین معانی و لب‌لباب اندیشه خود را در فرصتی کوتاه به رشته شعر در آورد. گویی این مشابهت بین رباعی و چلیپا در خوشنویسی وجود دارد که خوشنویس نیز کمال مهارت و توانمندی خود را در چهار مصرع مورب به کار می‌گیرد و برای مخاطب خود زیباترین حالت خط را به نمایش می‌گذارد. براین اساس چلیپا، در خط نستعلیق، همواره در کانون توجه خوشنویسان بوده و آزمونی است برای ذوق‌ورزی و نوع نگاه آن‌ها به این قالب زیربنایی خط.

مراحل اولیه در نگارش چلیپا

یکی از نکات مهم در نگارش چلیپا چگونگی تنظیم چهار مصرع مورب آن است. در گام اول خوشنویس باید سعی کند با شعر مورد نظر ارتباط لازم را برقرار سازد. برای این منظور مهم، پیشنهاد این است که رباعی یا دو بیتی مورد نظر را چندبار با مداد یا خودنویس در ترکیب و چیدمان‌های متفاوت تحریر کنیم. در هر بار تحریر قلم‌انداز، ویژگی‌ها و ظرفیت‌های حروف و کلمات برای رسیدن به بهترین شکل ممکن بروز می‌کند. بعد از این مرحله، خوشنویس به چیدمان و ترکیب مقدماتی دست می‌یابد و خود را برای نگارش با قلم آماده می‌کند. اما با توجه به ارزیابی‌های اولیه به‌طور تقریبی بن مایه اصلی چلیپا با توجه به دانش خوشنویسی شکل می‌گیرد.

این مرحله اگرچه به ظاهر ساده به نظر می‌رسد اما برای نگارش چلیپا زیربنای اصلی و اساسی را شکل می‌دهد.

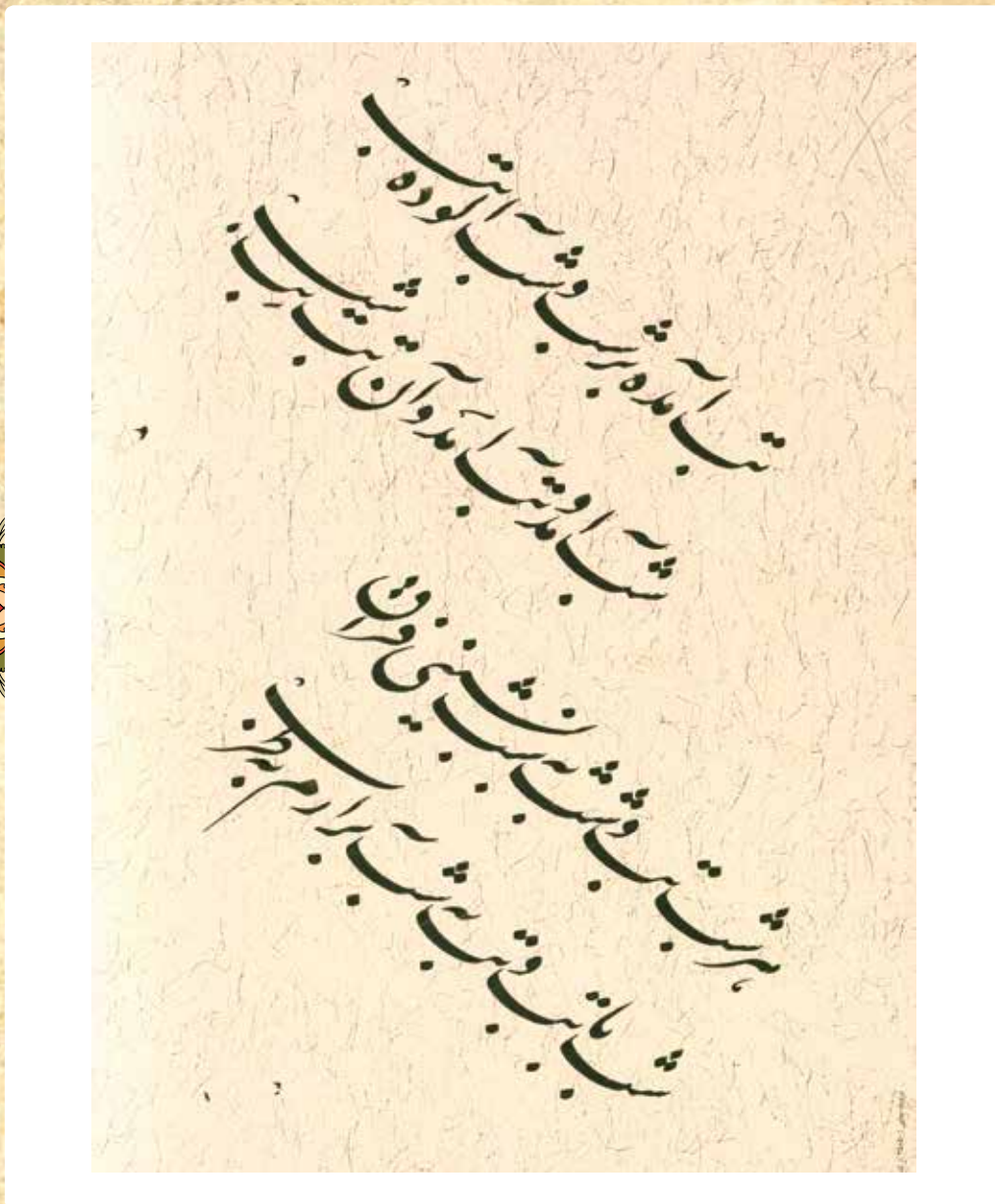

فعالیت

دو بیت زیر را با مطالعه اولیه و نگارش های چندباره ترکیب کنید و با دبیر هنر و سایر دانش آموزان بهترین ترکیب را به اجرا در آورید.
جوانه های شهیدان شکوفه زار اند
به این خزان زدگی سرگل بهار اند
به باغبانی اینان سری فرود آرید
که شاخسند و برومند و شاخسار اند

(شهریار)

با نوشتن برخی از چلیپاهای شوق آور می‌توان در دانش‌آموزان و هنرآموران و مخاطبان ذوق نگارش را افزون کرد: به این رباعی که در آن حرف «ب» ۱۸ بار تکرار شده توجه کنید.

جانمایی کشیده‌ها در چلیپا

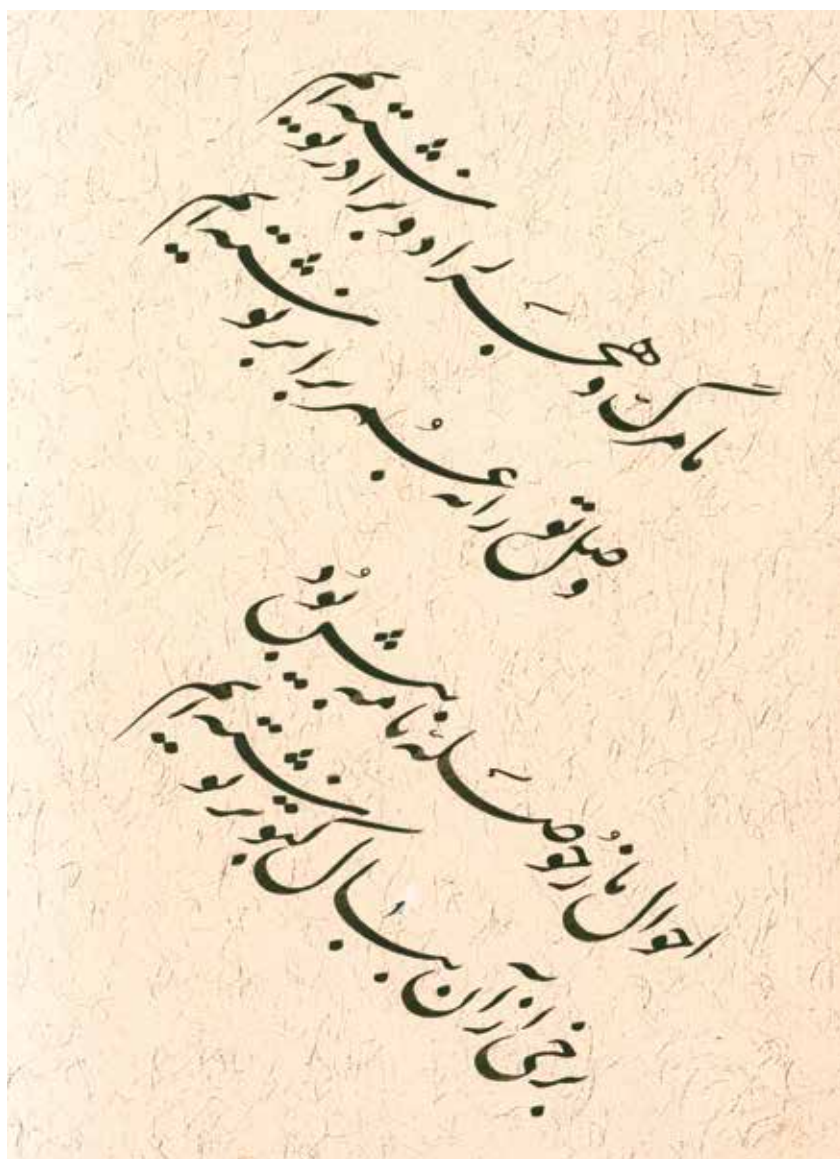
به‌طور حتم جاگذاری کشیده‌ها در بندهای چارگانه چلیپا یکی از مهم‌ترین مباحث فنی این قالب کهن به شمار می‌رود. این موضوع از آن نظر اهمیت دارد که ایجاد کشیده در هر قالب خوشنویسی در حقیقت استخراج زیبایی و ایجاد چشم‌نوازی و حظ بصری برای مخاطب خواهد بود. حال برای واکاوی بیشتر به برخی از شگردهای رایج در ایجاد کشیده اشاره، و ارائه مثال خواهیم داشت.

الف. ایجاد تناسب و تقارن در چلیپا

در این حالت ظرفیتی در کلمات و حروف چلیپا وجود دارد که خوشنویس سعی می‌کند با ایجاد هماهنگی بین آن‌ها چلیپا را از ویژگی بصری تناسب، تقارن و توازن بهره‌مند سازد. البته باید توجه داشته باشیم که مراد از مؤلفه‌های مذکور ایجاد تناسب بصری و زیباشناسانه می‌باشد و صرفاً تناسب هندسی مد نظر نیست.

ب. وزن و آهنگ شعر

در مواردی، شعر به گونه‌ای است که در خوانش آن برخی از کلمات با مدّ خوانده می‌شوند. در واقع گویی تأکید بر کلمات خاص به توسط شاعر، راه را برای «کشیده نوشتن کلمات» فراهم کرده است، زیرا این کار مکمل تأکید شاعر نیز می‌باشد. به این مورد شاید کمتر توجه شده باشد ولی درنگ و تأمل در برخی از رباعی‌های، همخوانی قابل توجهی را برای ایجاد کشیده فراهم می‌کند. به این نمونه‌ها توجه کنید:

صفات ذکر شده امری صد درصدی و یا هندسی کامل نیست بلکه خوشنویس از نظر بصری تمام همت خود را در این شگرد به کار می‌گیرد. در این شگردگاه با اجرای یک کشیده و گاه نیز با اجرای دو کشیده چلیپا را اجرا می‌کنیم. یادآوری این نکته نیز ضروری است که این شگرد در چلیپانویسی بسیار رایج است و بسته به نوع کلمات به کار رفته در شعر، زمینه برای نگارش مطلوب چلیپا فراهم می‌شود. چند نمونه نسبی را مرور می‌کنیم.

بدان عشق توان طیارم که در دیده
ز آستان بمانی پری بهم برده
کسی که در آفتاب کجاست
که روزگار مرا از کبری هم برده

ای ساقی باد محبت جان
دی قاصد عنز و زبان بیجا

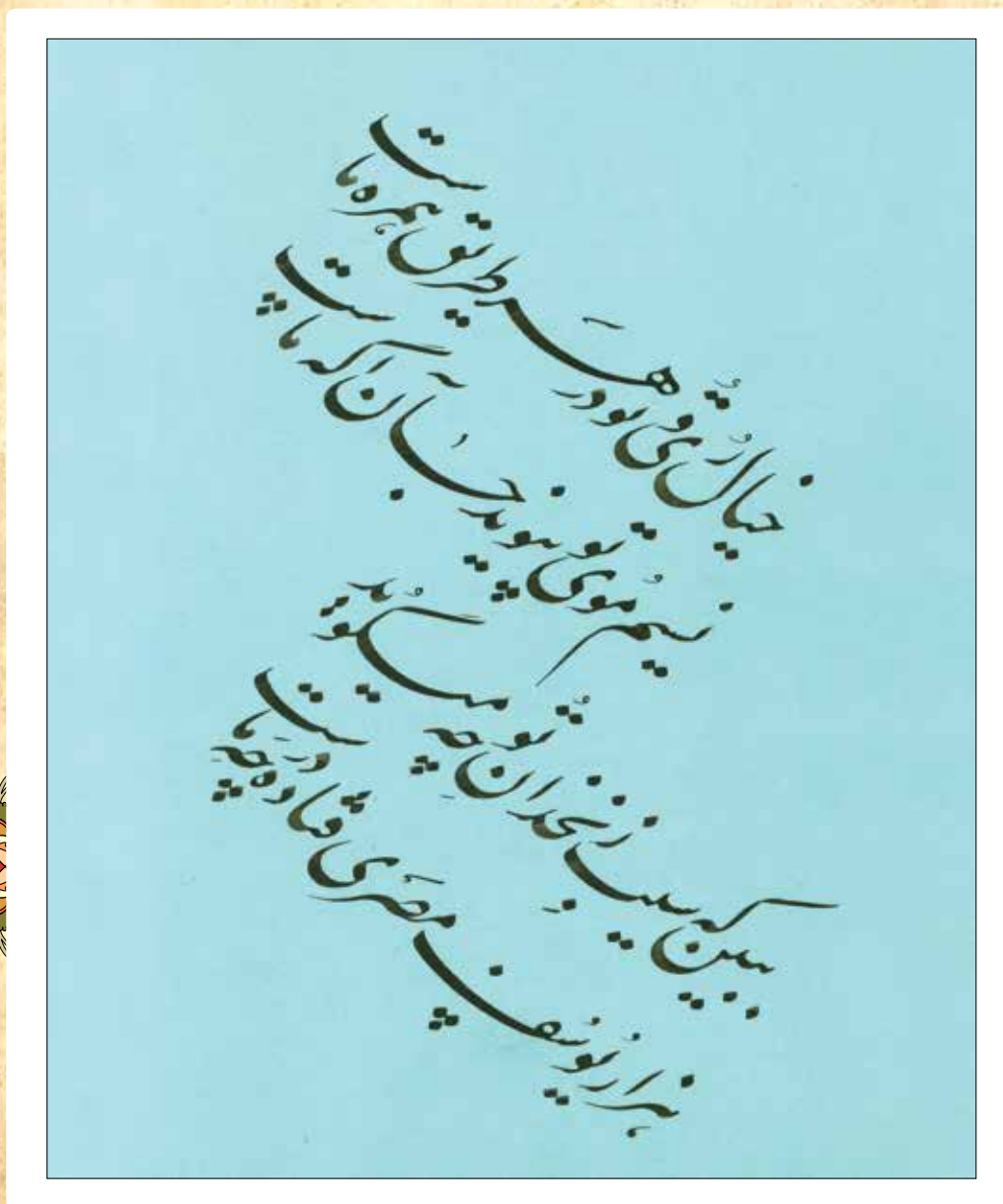
ترکی نیت ز نفاق با
متری لطفی بر لب و پیشانی

فعالیت

با مطالعه رباعی‌های مشهور و انتخاب یک مورد، تناسب لازم را میان وزن و کشیده‌های آن برقرار کنید و با سایر دانش‌آموزان و زیر نظر دبیر هنر آن را به بحث بگذارید.

نقش مؤلفه‌های بصری

در چلیپانویسی خوشنویس این فرصت را پیدا می‌کند که مؤلفه‌های بصری مهم مثل تناسب، توازن، تقارن، تجانس و سایر موارد را با دستمایه حروف و کلمات و ایجاد کشیده‌ها و تنظیم چیدمان‌ها به اجرا درآورد. در اجرای این موارد کشیده‌های چلیپا نقش کلیدی دارند. بعضی از رباعی‌ها یا دوبیتی‌ها این شرایط را به خوبی در اختیار خطاط قرار می‌دهند. در عین حال باید در نظر داشت که همه شعرها به راحتی این تناسب‌ها را فراهم نمی‌کنند بلکه این خوشنویس است که با مهارت و فهم بصری بالای خود به چیدمان تازه‌ای از محتوای بصری شعر دست می‌زند و در مجموع سعی در بالا بردن کیفیت نگارش شعر می‌کند تا مخاطبان بتوانند زیبایی معنی را در صورتی چشم‌نواز به نظاره بنشینند. به چند نمونه توجه کنید:

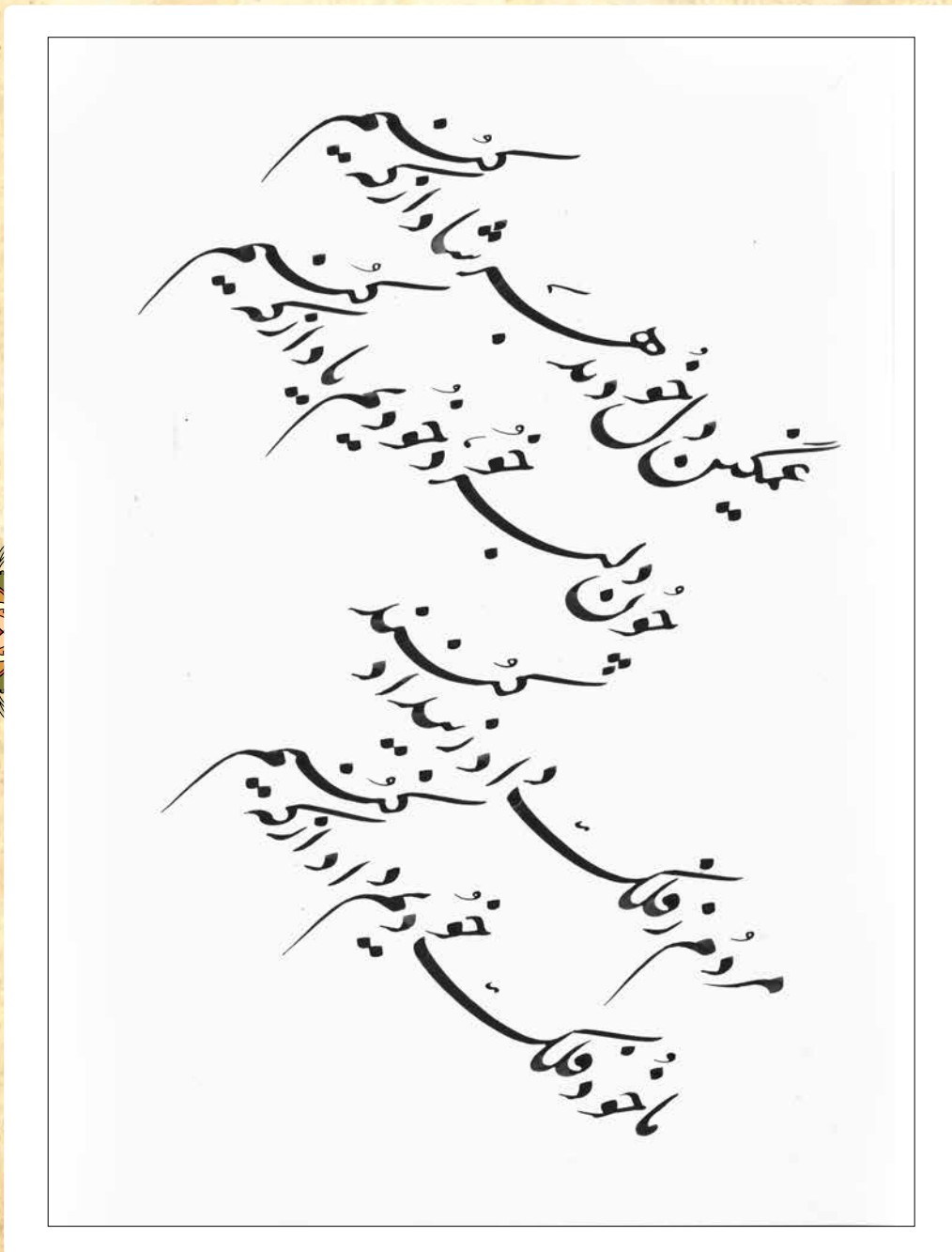
انعم کرد دل هر نفسی که در
شادی همه در جبین این

زینار که قطب فلک است
در دیده صاحب نظران

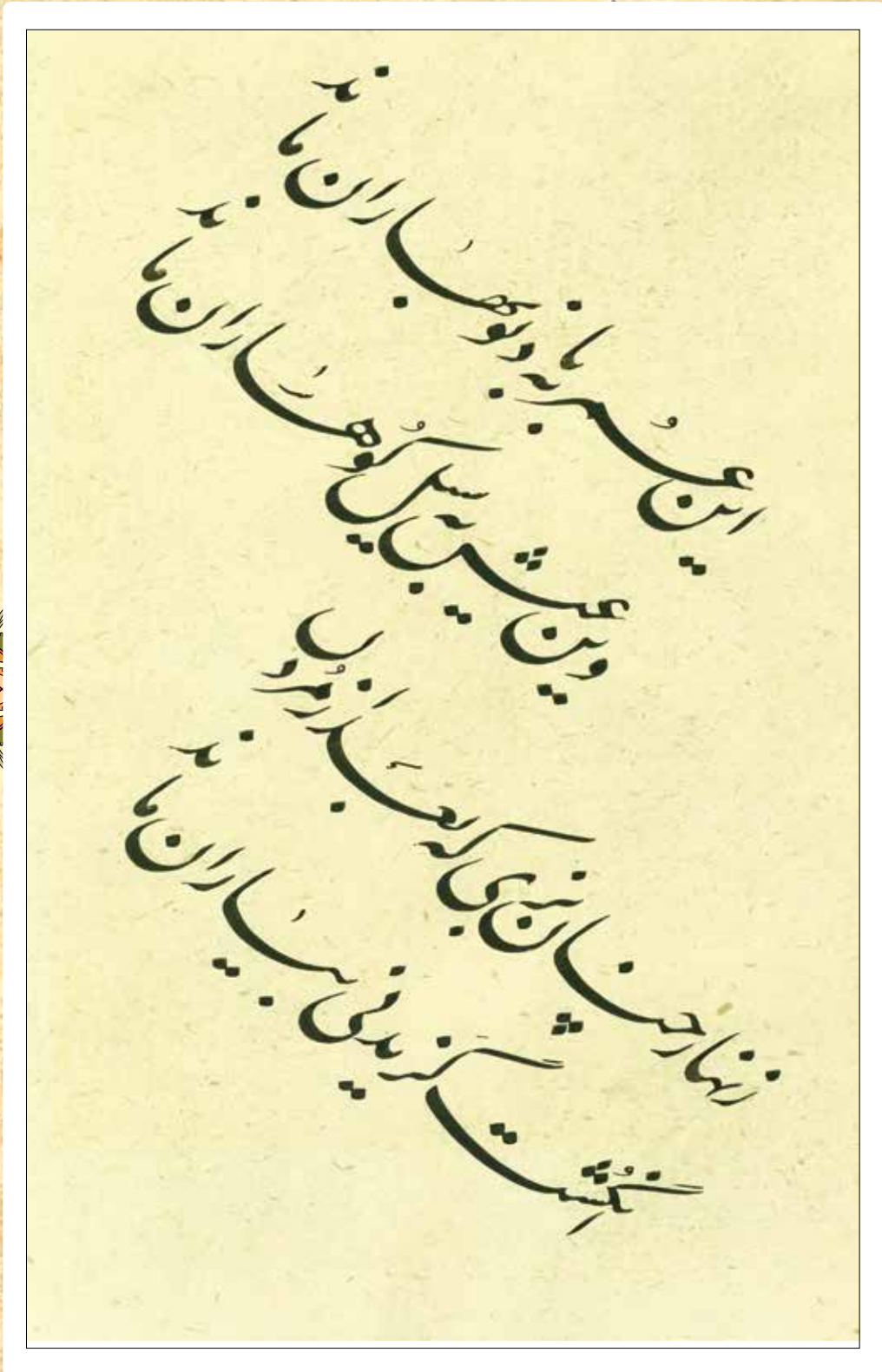
مرکز ثقل چلیپا

در انتهای مصراع سوم می‌توان با قرار دادن مربع یا دایره‌ای فرضی به کانون اصلی و مرکزی چلیپا دست یافت. خوشنویسان این بخش را لنگرگاه اصلی چلیپا برای ایجاد توازن و تعادل کل چلیپا به شمار می‌آورند. بر این اساس، برای ایجاد تعادل هر چه بیشتر، باید تلاش کرد که با استفاده از حروف و کلمات، شکل کلی چلیپا، از طریق مرکز ثقل چلیپا به تعادل و توازن بصری نزدیک شود. در اینجا نیز میزان خلاقیت و هنرمندی در بهره‌گیری از ظرفیت خوشنویسی و زیبایی حروف و کلمات حرف اول را می‌زند. با کار بست این ویژگی مرکز ثقل چلیپا در خدمت زیبایی هر چه بیشتر چلیپا قرار می‌گیرد و نقش زیباشناسی خود را به خوبی ایفا می‌کند.

در عین حال باید در نظر داشت که لزوماً هر چلیپایی برای برجسته کردن این ویژگی ظرفیت لازم را ندارد و تلاش در این مورد امری است که به شکل نسبی دنبال می‌شود. چند مثال را با هم مرور می‌کنیم.

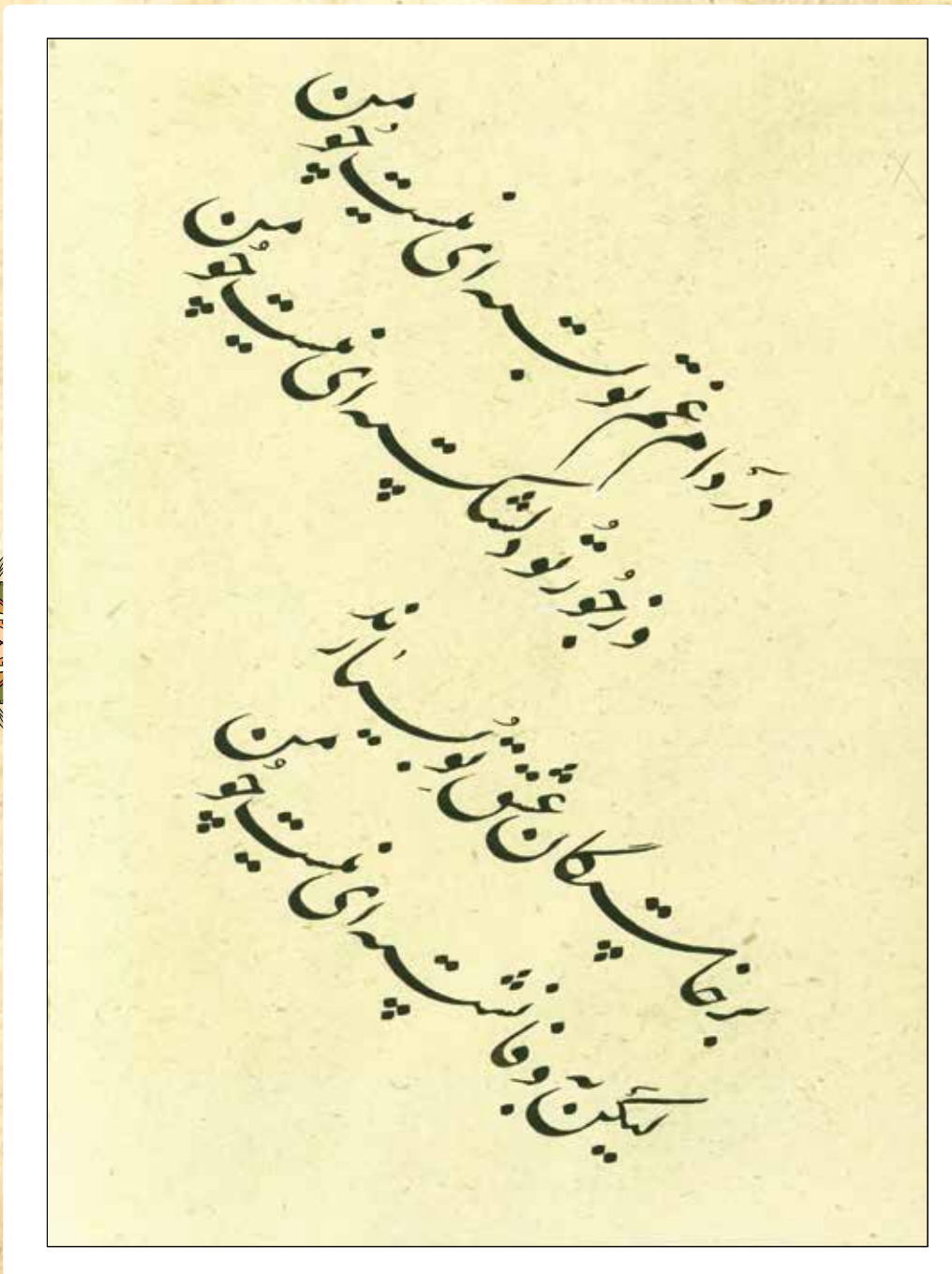

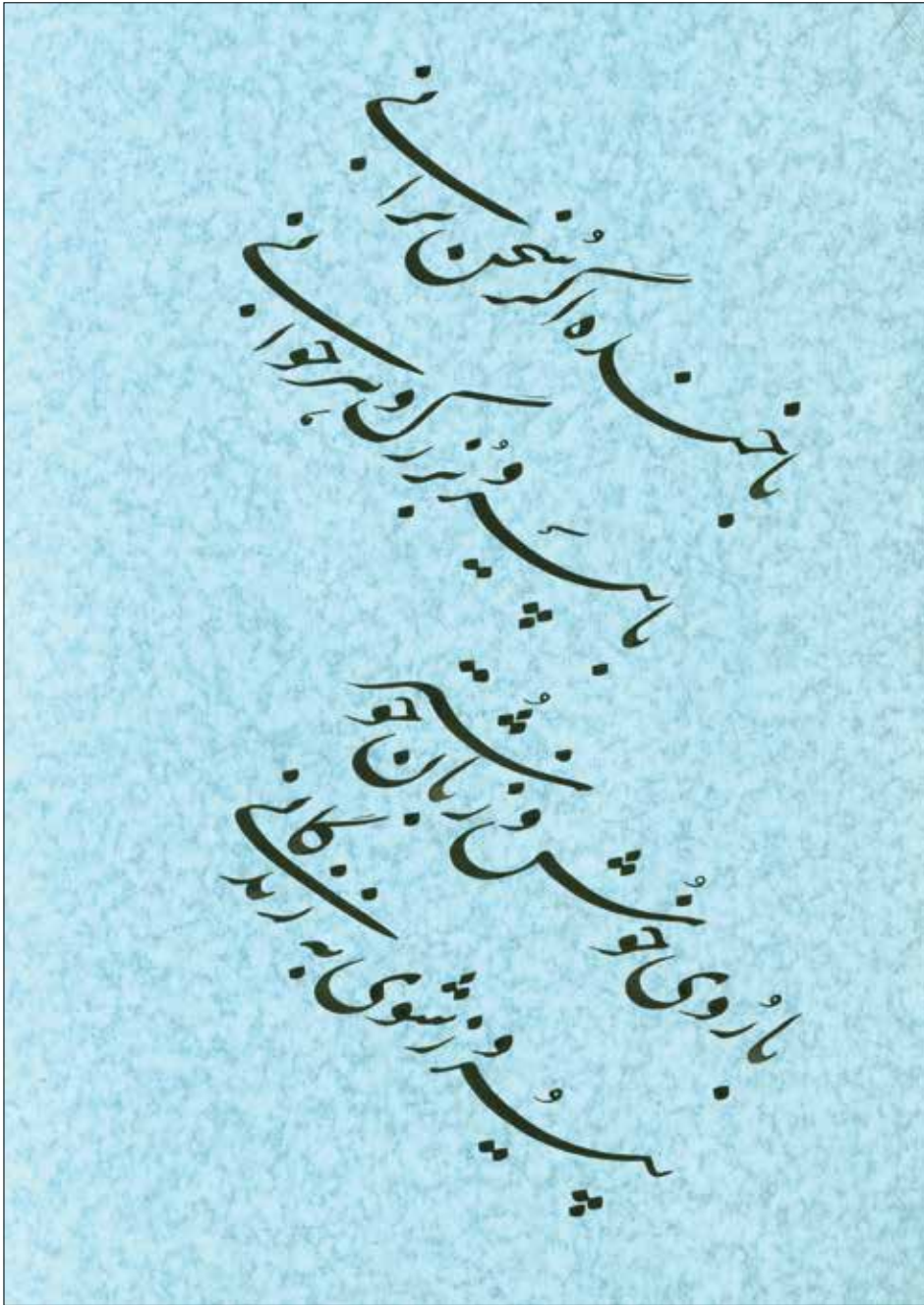
به عنوان نمونه چلیپاهایی نیز وجود دارند که مرکز ثقل در آن‌ها نمود مشخص و برجسته‌ای ندارد. لذا خوشنویس با توجه به اجزای تشکیل دهنده مرکز ثقل آن را طراحی و اجرا می‌کند. به این نمونه‌ها توجه کنید:

جمع‌بندی

مباحث چلیپا و نگارش آن زیر بنای اصلی در خط نستعلیق است و اصول کیفی در اجرای آن در مورد خطوط شکسته با درک تفاوت‌های ظریف نیز قابل تعمیم خواهد بود. بر این اساس باید با انتخاب اشعار مناسب راه را برای اجرای چلیپا برای دانش‌آموزان هموار کرد. بدیهی است اولین و مهم‌ترین گام را باید خود دبیران عزیز هنر بردارند. در این نوشتار سرفصل‌ها با اختصار و با پرهیز از پیچیدگی بیان شد. بدیهی است برای مطالعه بیشتر علاقه‌مندان می‌توانند از منابع و کتاب‌های مفیدی که در این موضوع وجود دارد بهره‌مند شوند.

فعالیت

این رباعی را در قالب چلیپا اجرا کنید و آن را در کلاس از نظر ترکیب و چیدمان به بحث بگذارید:
تو پنداری که ما چشم و دهانیم
جهانیم و ز چشم خود نهانیم
به چشم جان تماشا کن جهان را
جهان در ماست، نی ما در جهانیم
(شهریار)